

**КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА НОРМИ
«М'ЯКОГО ПРАВА» У РЕГУЛЮВАННІ ЗБЕРЕЖЕННЯ
БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ СВІТОВОГО ОКЕАНУ**

Однією з характерних рис сучасного суспільства є посилений антропогенний вплив на довкілля. Цей процес тягне за собою погіршення якості природного середовища, що призводить до скорочення біорізноманіття.

Дослідженням питань охорони довкілля та збереження біорізноманіття займаються такі вчені-біологи, як О. В. Дудкін, А. В. Єна, Я. І. Мовчан та інші. Але їх цікавить виключно біологічний аспект проблеми. На сьогодні вклад у розвиток концепції сталого розвитку зроблений такими зарубіжними вченими, як А. А. Лейзеровіч, Р. В. Кейтс, Т. М. Перріс, Дж. М. Хулс. З вітчизняних та російських вчених-юристів необхідно зазначити роботи С. В. Молодцова, В. А. Чичварина, О. Н. Вилежагіна, І. Г. Тимошенко, Б. В. Хабірова, К. А. Бекашева. Їх роботи стосуються питань збереження ресурсів чи забруднення морського середовища. Однак поза увагою дослідників залишилися питання правової регламентації збереження біорізноманіття Світового океану, а проблеми, що розглядаються нами, у їх роботах мають фрагментарний характер.

Метою зазначеної статті є висвітлення ролі концепції сталого розвитку у збереженні біологічного різноманіття Світового океану та її реалізації у нормах «м'якого права». Предметом — суспільно-правові відносини, які виникають у сфері збереження біологічного різноманіття Світового океану. Для досягнення мети були поставлені такі завдання: визначити сутність концепції сталого розвитку, проаналізувати реалізацію зазначеної концепції у міжнародно-правових нормах, а саме у нормах «м'якого права» з точки зору регулювання збереження біорізноманіття Світового океану.

Значним кроком, що вплинув на становлення та переоцінку всієї міжнародної правової системи у світі стало створення та прийняття Концепції сталого розвитку. Сталий розвиток (англ. Sustainable development) — загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Виникнення зазначеної концепції було зумовлене необхідністю економічного зростання, пов'язаного із збільшенням населення планети майже у п'ять разів, порівняно з початком двадцятого століття, та наявних екологічних проблем, які на фоні вичерпності ресурсів приймали все більш загрозливий вигляд. Головна ідея Концепції — вести світове господарство так, щоб не шкодити наступним поколінням.

Для впровадження концепції сталого розвитку було прийнято ряд важливих міжнародних документів, значення яких важко переоцінити для збереження біорізноманіття у світі та Світовому океані зокрема, хоча ці норми і не несуть обов'язковий характер, а належать до так званого «м'якого права». До

них можна віднести: Стокгольмську декларацію 1972 р., Всесвітню хартію природи, Хартію океанів, Порядок денний на XXI століття та ін. Першою віхою в становленні концепції сталого розвитку можна вважати Конференцію ООН з проблем навколишнього середовища, яка пройшла в Стокгольмі у червні 1972 р. Саме на Стокгольмській конференції були вперше включені в міжнародний порядок денний питання про взаємозв'язок між економічним розвитком і погіршенням стану навколишнього середовища [1].

За підсумками конференції була прийнята Декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища — Стокгольмська декларація 1972 р., яка містила 26 принципів і план дій, що включав 109 принципів. Декларація визначила основні напрямки та принципи міжнародно-правової охорони довкілля у таких сферах, як раціональне використання природних ресурсів, збереження флори та фауни, попередження забруднення довкілля, зв'язок між охороною довкілля та соціально-економічним розвитком, демографічні питання, управління охороною довкілля, наукові дослідження та освіта [2].

Її прийняття, як зазначено у преамбулі, зумовлено тим, що у країнах більшість проблем навколишнього середовища виникає через недостатній розвиток. Мільйони людей продовжують жити в умовах, що далеко відстають від мінімально необхідних для гідного існування, відчувають нестачу в їжі та одязі, житлі та освіті, медичному та санітарно-гігієнічному обслуговуванні [2]. Натомість, з цієї ж преамбули вбачається, що у промислово розвинених країнах проблеми навколишнього середовища пов'язані головним чином з процесом індустріалізації і технічного розвитку [2]. Таким чином виникає парадоксальна ситуація, коли проблеми зміненого оточуючого середовища, з одного боку, пов'язують з нерозвиненістю одних країн, а з другого — з розвитком інших.

Охорона та поліпшення довкілля людини для нинішнього і майбутніх поколінь стали найважливішою метою людства, яка повинна досягатися спільно і відповідно до встановлених і основних цілей миру і міжнародного економічного і соціального розвитку. Окрім визначення природоохоронних завдань і напрямків співпраці, Стокгольмська декларація вперше закріпила ряд міжнародно-правових принципів: принцип суверенного права держав розробляти свої природні ресурси та відповідальності за завдання шкоди довкіллю інших держав (Принцип 21), принцип співробітництва у вирішенні екологічних проблем (Принцип 24).

Найважливішим з точки зору збереження біологічного різноманіття Світового океану є Принцип 7, який формулюється таким чином: держави вживають усіх можливих заходів для запобігання забрудненню морів речовинами, які можуть поставити під загрозу здоров'я людини, завдати шкоди живим ресурсам і морським видам, завдати шкоди зручності або створити перешкоди для інших законних видів використання морів [2].

Принципи Стокгольмської декларації призвели до виникнення нових міжнародно-правових норм, принципів та інститутів галузі. Саме з цією декларацією пов'язують появу поняття біологічне різноманіття у юридичній науці. День відкриття конференції — 5 червня 1972 р. вважають Всесвітнім днем

охорони довкілля [3]. У 1972 р. було вперше точно визначено поняття сталого розвитку, що трактується як розвиток, при якому нинішні покоління задовольняють свої потреби, при цьому не ставлячи під загрозу можливість задовольняти свої потреби майбутнім поколінням.

Проте офіційне визнання ідея отримала лише в 1992 р., на Міжнародній Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро. Конференція в Ріо-де-Жанейро стала епохальною за всю історію людства, в ній взяло участь понад 17 тисяч осіб з 179 держав.

Така безпрецедентна за масштабами і змістом подія стала багато в чому можливою через значне погіршення екологічної ситуації. За підсумками конференції була прийнята Декларація, яка підтверджувала Декларацію Конференції ООН з проблем навколишнього середовища, прийняту в Стокгольмі 16 червня 1972 р., що містила 27 принципів сталого розвитку.

Другим документом, прийнятим на Конференції в Ріо-де-Жанейро, став «Порядок денний на XXI століття», в якому кожній країні було рекомендовано розробити національну стратегію сталого розвитку, для забезпечення надійного соціально-економічного розвитку, з урахуванням необхідних природоохоронних заходів. Разом із Стокгольмською декларацією, Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку є базовим актом для міжнародного товариства. Вона не є міжнародним договором, а політико-правовим документом та, як і Стокгольмська декларація, належить до норм «м'якого права».

Декларація 1992 р. закріпила нову тенденцію у розвитку міжнародно-правової охорони довкілля, спрямовану на пріоритетність соціально-економічних питань, розвитку загалом. Декларація 1992 р. була розроблена як така, що розвиває принципи Стокгольмської декларації 1972 р., навіть структура Декларації 1992 р. є подібною. Тому, ряд принципів, закріплених у 1972 р., знайшли своє підтвердження і в ній: принцип суверенного права держав розробляти свої природні ресурси та відповідальності за завдання шкоди довкіллю інших держав (Принцип 2), принцип співробітництва (Принцип 27), тощо.

Водночас у Декларації 1992 р. відображено ряд нових питань у контексті охорони довкілля: участь громадян у процесі прийняття рішень, роль жінок, права корінних народів, роль молоді. Було підтверджено та закріплено кілька нових норм міжнародного права навколишнього середовища: принцип спільної, але диференційованої відповідальності держав (Принцип 7), необхідність оцінки впливу на навколишнє середовище при плануванні економічної діяльності (Принцип 17), принцип попередження (Принцип 15), принцип «забруднювач платить» (Принцип 16). Ці положення підтверджували існуючі звичаєві та конвенційні норми (наприклад, щодо оцінки впливу на довкілля) і визнавали нові, даючи поштовх подальшому розвитку міжнародного права у цій сфері.

Декларація 1992 р. є одним з ключових документів, пов'язаних із проблемою сталого розвитку. У ній викладені 27 ключових принципів, підтриманих державами-учасниками Конференції, які розкривають концепцію майбутнього розвитку національного й міжнародного права, забезпечують механізми прий-

няття рішень і здійснення дій для досягнення як соціально-економічного розвитку, так й охорони навколишнього середовища — двох цілей, що, як в остаточному підсумку було відзначено, є нероздільними.

Найбільш відомими принципами є: принцип обережності при прийнятті рішень, які можуть торкнутися навколишнього середовища, й принцип «платить винуватець забруднення» (інтернаціоналізація витрат і використання економічних важелів); необхідність оцінки впливу на навколишнє середовище.

Зараз ці принципи відбиваються й у внутрішніх законодавствах, які на їхній основі формують найсучасніші системи законів, незважаючи на те, що політичний процес досягнення рівноваги економічних й екологічних пріоритетів у кожному разі ніколи не простий [4].

«Порядок денний на XXI століття» є програмним документом, що засвідчує встановлення глобального партнерства країн світу задля досягнення сталого розвитку суспільства. У ньому сталий розвиток пов'язується з гармонійним досягненням наступних цілей: високої якості навколишнього середовища і здорової економіки для всіх народів світу, задоволенні потреб людей і збереженні сталого розвитку протягом тривалого періоду. Це всеосяжний глобальний план керування процесами досягнення стійкого розвитку в XXI сторіччі. По суті, документ не є обов'язковим юридичним документом міжнародного права, однак його вплив на наступний розвиток загальноправових норм і правових інститутів на всіх рівнях й в усіх сферах є істотним.

Документ охоплює майже всі сфери людської діяльності та взаємодії людини із середовищем існування. Він визначає фрагментарний або відомчий підхід до прийняття Урядом рішення як одну з головних проблем, що перешкоджають здатності країн досягнути стійкого розвитку. Він ґрунтується на застосуванні інтегрального методу керування людською діяльністю, що впливає на навколишнє середовище, включаючи торговельну політику, приріст населення й управління ресурсами, на всіх рівнях керування — міжнародному, регіональному, субрегіональному, національному й субнаціональному.

Глава 17 Порядку денного на 21-е століття присвячена захисту океанів і прибережних районів. Більша її частина зосереджена на відповідальності прибережної держави за здійснення інтегрального керування діями, що впливають на екологічне здоров'я океанів і морів. Зокрема, у ній звертається увага на те, що прибережні держави повинні захищати біологічну різноманітність морських видів і середовища їхнього існування, проводити спостереження, збирати й поширювати дані, ідентифікувати вразливі райони або райони, що потребують особливого захисту, проводити оцінку впливу на навколишнє середовище [5].

Що стосується діяльності, пов'язаної з морем, із судноплавством, Порядок денний на XXI століття, насамперед, закликає всі держави більш ефективно виконувати чинні угоди й підтримувати роботу ІМО та інших організацій у справі розвитку міжнародного режиму захисту морського середовища від забруднення, пов'язаного із судноплавством. Ще один важливий декларативний документ було прийнято у жовтні 1982 р. на засіданні Генеральної асамблеї

ООН у Вашингтоні — «Всесвітня хартія природи», в якій проголошується ряд принципів збереження природи, відповідно до яких повинна спрямовуватися і оцінюватися будь-яка діяльність людини, яка зачіпає природу.

Для взаємодії світового співтовариства в проблемі охорони океанів й їхніх біологічних ресурсів в 1997 р. була укладена Хартія океанів, яка має бути прийнята державами за основу їх діяльності. Вона проголошує: «Океани та їхні ресурси є необхідним елементом життя на нашій планеті. Уряди всіх держав повинні визнати абсолютно необхідним забезпечення здорового стану океанічного середовища й раціонального, безпечного й стійкого використання океанічних ресурсів і пам'ятати, що виконання цієї вимоги принесе значну й довгострокову користь громадянам цих держав і всьому людству в цілому» [6].

Для досягнення загальних цілей, що стосуються океанів, необхідна взаємодопомога й співпраця країн. Суміжні й регіональні прибережні держави повинні керуватися засадами співробітництва в процесі вироблення й твердження політичного курсу й програм дій, що здійснюються на місцевому рівні. Держави, що володіють відповідними знаннями й ресурсами, повинні сприяти сусіднім країнам, що не мають таких знань й ресурсів. Необхідно забезпечити широкий доступ до інформації, за допомогою якої можна вирішувати глобальні й регіональні проблеми. Держави повинні використати міжнародні й міждержавні організації для розробки глобальних програм й угод [6].

Тобто існує дві нерозривно пов'язані проблеми у охороні океанів «взаємодопомога й співпраця країн» та втілення принципів на національному рівні. Причому «вироблення й затвердження політичного курсу, стандартів і правил, що забезпечують захист океанічного середовища й розумне використання морських ресурсів, повинні здійснюватися як на національному, так і на міжнародному рівні».

Але, незважаючи на всі декларації, проголошені та прийняті, досягти рівноважного стану між економічним ростом, соціальною спільнотою та навколишнім природним середовищем так і не вдалося. Навпаки, ситуація погіршилася і ускладнюється з кожним днем, хоча спроби подолати кризові явища в соціальній, економічній та екологічній сферах на різних рівнях соціально-еколого-економічних систем (глобальному, національному, регіональному та локальному) робились неодноразово.

Наступним етапом втілення ідей сталого розвитку на міждержавному рівні було проведення Світового саміту зі сталого розвитку (Саміт Землі 2002, Ріо+10). Саміт являв собою зустріч керівників країн та урядів світу на найвищому рівні в Йоганнесбурзі з 26 серпня по 4 вересня 2002 р. Зустріч дала змогу об'єднати велику кількість інтересів, які представляли як голови держав та урядів, так і керівники та експерти від кожної з головних груп. В ній взяли участь більше 22 тис. людей, зокрема більше 8 тис. представників недержавних організацій, бізнесових структур та 4 тис. представників преси.

На саміті було розглянуто результати, досягнуті країнами з виконання зобов'язань, взятих в 1992 та 1997 р., оцінено успіхи на шляху просування до сталого розвитку. Саміт у Йоганнесбурзі дав змогу визначити цілі, часові рам-

ки і зобов'язання з широкого спектру питань, які покликані змінити життя у всіх регіонах світу, у тому числі, деякі нові цільові показники, пов'язані із забезпеченням базовими елементами санітарії, використанням і виробництвом хімічної продукції та ін. За результатами Йоганнесбурзького саміту були прийняті два документи: Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку та План виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку. Особливий пріоритет надавався соціальним проблемам сталого розвитку: бідності, розвитку охорони здоров'я, особливо санітарії, забезпечення чистою питною водою, тощо. Увага приділялася і проблемі втрати біорізноманіття.

Також на Йоганнесбурзькому саміті обговорювалися нові проблеми, які не згадувалися на Конференції в Ріо-де-Жанейро, такі як: торгівля, глобалізація, фінансування сталого розвитку [3]. Концепція сталого розвитку ґрунтується на таких головних принципах:

Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий.

Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф — злидні, які стали у світі звичайним явищем.

Необхідно впорядкувати стан життя тих, хто надмірно користується ресурсами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється. Отже, людство наприкінці минулого тисячоліття обрало нову парадигму розвитку — парадигму сталого розвитку, якій сьогодні не має альтернативи.

У міжнародному праві, концепція сталого розвитку закріплена у документах, які не мають обов'язкового характеру, а лише містять рекомендації з питань, які поки не регулюються угодами. Фактично єдиною конвенцією яка відображає концепцію сталого розвитку є Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р. Водночас норми «м'якого права» відіграють важливу роль в уніфікації та стандартизації міжнародного та міжнародного морського права. Навіть такі суворі вказівки, як «наполягає», «наполегливо рекомендує», все одно не змінюють рекомендаційного характеру норм м'якого права, однак вони дають можливість державам пристосувати свої національні норми до можливих імперативних положень, які потім можуть бути включені до конвенцій та міжнародних угод [7].

Висновки. Проблеми, що породжуються процесами винищення біорізноманіття Світового океану, потребують комплексних досліджень з метою забезпе-

чення сучасного наукового супроводження діяльності з регулювання збереження біорізноманіття Світового океану на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Це надасть можливість розвитку позитивних тенденцій, що впливатимуть на зростання рівня економіки та соціальну збалансованість, а також вироблення ефективної політики щодо цього питання.

Література

1. Повний звіт про конференцію з наколишнього середовища [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentID=97>
2. Стокгольмская Декларация 1972 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_454.
3. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / А. О. Андрусевич, Н. І. Андрусевич, З. Я. Козак. — Л. : Canada Fund for Local Initiatives, 2009. — 212 с.
4. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_455.
5. Порядок денний на 21-й століття : Програма дій з стійкого розвитку, 1992 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_454.
6. Хартія океанів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_832.
7. Шемякин А. Н. Морское право : учеб. пособие / А. Н. Шемякин. — Х. : Одиссей, 2004. — 233 с.

Анотація

Немерцалова С. В. Концепція сталого розвитку та норми «м'якого права» у регулюванні збереження біологічного різноманіття Світового океану. — Стаття.

Стаття присвячена аналізу концепції сталого розвитку у міжнародному праві, її реалізації у нормах «м'якого права» та ролі у збереженні біологічного різноманіття Світового океану.

Ключові слова: біологічне різноманіття, Світовий океан, норми «м'якого права», концепція сталого розвитку.

Аннотация

Немерцалова С. В. Концепция устойчивого развития и нормы «мягкого права» в регулировании сохранения биологического разнообразия Мирового океана. — Статья.

Статья посвящена анализу концепции устойчивого развития в международном праве, её реализации в нормах «мягкого права» и роли в сохранении биологического разнообразия Мирового океана.

Ключевые слова: биологическое разнообразие, Мировой океан, нормы «мягкого права», концепция устойчивого развития.

Summary

Nemertsalova S. V. The concept of sustainable development and the rules of «soft law» to regulate the conservation of biological diversity of the Oceans. — Article.

The article analyzes the concept of sustainable development in international law, its implementation in the norms of «soft law» and its role in maintaining the biodiversity of the Oceans.

Keywords: biodiversity, Oceans, the rules of «soft law», the concept of sustainable development.